

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

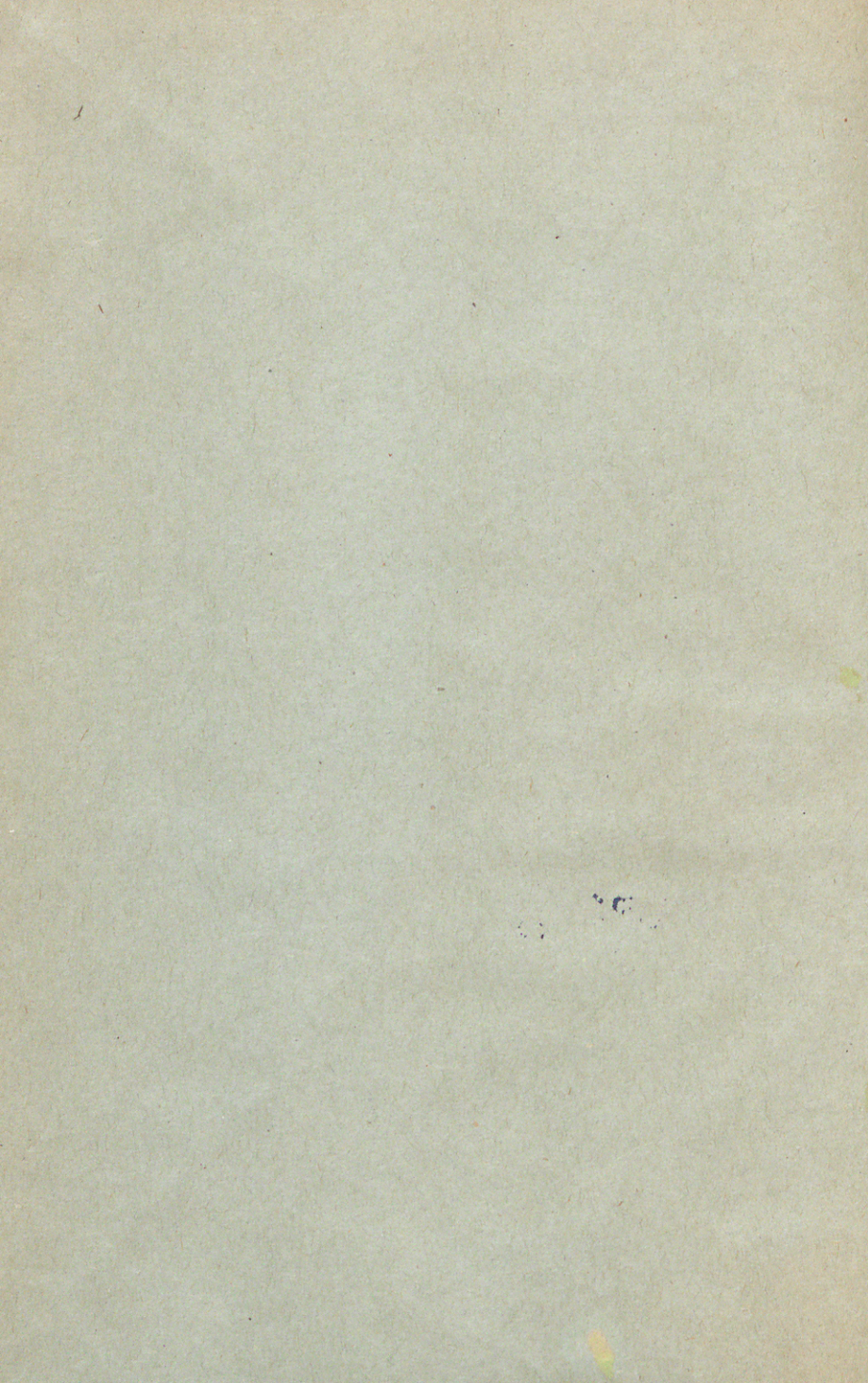
Adapt — remix, transform, and build upon the material

4778

282
u-23

Eprouvette
1865

12012

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ

ԸՆԴԴԷՄ ՏԵՏՐԱԿԻ

Հ. ՌԵՄԻՃԻՕ ՊՈՒԶԵԼԼԻՒՆ

ԳՐԵԱՑ

Տ. Հ. Թ. ՄԱՂԱԼԱՆԵԱՆՑ
ՏՆՕՐԷՆ ԴԱՍԱՏՈՒ ՀԱՅԿԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ
ԵՒ ՔԱՆՏՈՒՂԱՐ ՄԱՐՈՅ ԱԹՈՌՈՅՍ

ՀՐԱՄԱՆԱԼԻ ԵՒ ՀԱՃՈՒԹԵԱՄԲ
Տ. Տ. ԵՍԱՏԵԱՅ ՄԱՐԱԶԱՆ ՊԱՏՐԱՐԻ
ԵՒ

ՏՆՕՐԷՆ ԺՈՂՈՂՈՅՆ

1865 ՅՈՒՆԻՍ 17

ՅԵՐՈՒՍԱԼԵՄ

Ի. ԲԱՆՍ ՄԱՐՈՅ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

282

U-23

282
U-23

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻ

4y

ԸՆԴԴԷՄ ՏԵՏՐԵԿԻ

Հ. ԹԵՄԻՃԻՕ ՊՈՒԶԵԼԼԻՒՆ

ԴՐԵԼՑ

Տ. Հ. Թ. ՍԱՎԱԼԱՆԵԱՆՑ

ՏՆՕՐԷՆ ԴԱՍԱՏՈՒ ՀԱՅԿԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԵՒ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ ՍՐԲՈՅ ԱԹՈՌՈՅՍ

ՀՐԱՄԱՆԿԻ ԵՒ ՀԱՊԻԹԵԱՄԻ

Տ. Տ. ԵՍԱՅԵԱՅ ՍՐԲԱԶԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿԻ

ԵՒ

ՏՆՕՐԷՆ ԺՈՂՈՎՈՅՆ

1865 ՅՈՒՆԻՍ 17

2001

ՅԵՐՈՒՍԱԴԷՄ

Ի ՎԱՆՍ ՍՐԲՈՅ ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ

23005

594
39

Յարգոյ Բնութեցողք .

Այսիս ամսոյ մէջ էր երբ նորէն սկսաւ սեփակա-
նութեան խնդիր մի ծագել Բեթլէէմի մօտ Քառաս-
նից ըսուած Այրին վրայօք , զոր Լատինք՝ ինչպէս աս-
կէ 16 տարի յառաջ , նոյնպէս այս անգամ փորձ փոր-
ձեցին իրենց սեփականել : Եւ որովհետեւ երեք ազ-
գաց՝ այսինքն Հայոց , Յունաց և Լատինաց յատկա-
ցեալ տեղ մի է , կ'արժէ որ մանրամասնաբար խնդրոյն
դէպքը աշխարհի առջեւ դնեմ , և ապագային պատ-
մաբանական ճշմարտութիւն մի աւանդեմ :

Անցեալ ապրիլ 24 ին էր , ըստ հին տումարի , լսե-
լով Հայոց վանքը թէ Լատինք շինութեան մի ձեռք
զարկած են յիշեալ Այրին մէջ առանց լուր տալու
Հայոց և Յունաց , անմիջապէս իւր թարգմանը կը
խրկէ Լատինաց Առաջնորդին իմացընելով անոր այն
տեղւոյն վերայ համատացութեան ունեցած իրա-
ւունքը : Եւ կ'առաջարկէ իրեն՝ որ չուզելով Հայոց
վանքը Յունաց պէս բողոք ընել առ տեղական Կառա-
վարութիւնը և վսեմափառ Բզեշխին գլուխը ցաւցը-
նել , յանձնարարական ժողով մի կազմեն երկու կող-
մանց , և իւրաքանչիւր վանքի ունեցած թղթերը ու
կէօճիկները մէջ բերելով քննուին . եթէ Հայք չկարե-
նան ցուցընել զօրաւոր կէօճիկ մի նոյն տեղւոյն վրայօք ,
բողբովին հրաժարին իրենց իրաւունքէն : Երբ այս ա-
ռաջարկութիւնը որ խաղաղասիրական էր մերժուեցաւ
Լատին միաբանութեան կողմէն , Հայոց և Յունաց

Թարգմանք գնացին (ապրիլ 29) առ Քայմաբամին, վասն զի Բդեշխը բայակայ էր, ու պահանջեցին իրմէ որ արգիլել տայ շինութիւնը, և թէպէտ նոյն օրը քէշֆի երթալով քննութիւն եղաւ, բայց չեմք գիտեր ինչ պատճառաւ խափանել տալու զանցառութիւն եղաւ։

Եւոր վերայ ստիպուեցան Հայք և Յոյք բողոք տալ (մայիս 1) Քայմաբամին։ Քանի մի օրէն վսեմափառ Բաշայն գալով ժողով կազմեց (մայիս 17) իւր Սարային մէջ, ուր բաց ի երեք վանքէն՝ ներկայ էր հոն և Գաղղիայ հիւպատոսարանի քանչէլիէր յարգոյ Պարոն Լաֆօնը. հոն բան մի շորոշուելով՝ հարկ եղաւ բռն խնդրոյն տեղը երթալ (մայիս 21) քննութեան։ Վսեմափառ Բդեշխը թէ Լատինաց երկու կտոր թուղթերը՝ որոց մէջ ամենեւին յիշեալ Այրին վրայօք յիշատակութիւն մի չկար, և թէ Հայոց ձեռքը գրանուած երկու կտոր զօրաւոր վաւերագրութիւնները կարգալով, և չուղեւով Լատինաց կողմէ օր առաջ պատրաստուած վկայները բերել տալ, հրամայեց իւր մարգոյր որ երթոյ դիւղը ու հինգ թաղէն երկերկու հագի խիստ ծերունիներէն առանց կրօնքին նայելու առնէ բերէ։

Եւ ներկայացան ժողովին դիմաց երեք ծերունի Ֆէլլահ, որոնց մին Տաճիկ էր. առանձին խօսեցքնել տալով զանոնք տեսաւ որ երեքին ալ պատմութիւնը մի և նոյն էր։

Եւ այս էր անոնց վկայութիւնը, թէ «սոյն Այրը բոլոր գիւղացւոց է. ամեն քրիստոնեայք համարձակ կու գան աղօթելու. դուռը միշտ բաց կը մնայ, և ոչ մէկ ազգի յատկացեալ է. կանթեղ, պատիկեր, սեղան չկային. այլ դիւղացիք ու խոտ ընելով կը բերէին քիչ մի իւղ կը վառէին»։

Լատինաց երիտասարդ Թարգմանը այս վկայութեանց գէժ համարձակեցաւ նոյն իսկ Բդեշխին իմաստութեանը և երկու ազգաց պատուոյն դպչելով՝ ըսել թէ

այդ վկաները կաշառեալ են . որոյ դէմ Նորին Վսեմութիւնը խոժոռելով ըրած զըսարտութեանը վերայ . յանդիմանեց զինքը ըսելով՝ թէ «Դ՛ու ես այս անպատեհութեանց պատճառ եղող , ապա թէ ոչ Լատինաց վանքը այսպիսի անխոհեմ ձեռնարկութեան ամենեւին հաճութիւն չէր տար » : Այսպէս ուրեմն իւր արդարասիրութենէն երբէք չշեղելով իմացուց Լատինաց թէ այսպիսի համատացութեան տեղւոյ մի վերայ առանց հրամանի նորոգութիւն ընելը հակառակ էր օրինաց Տէրութեան : Այն օրը այսչափով անցաւ , և քանի մի օրէն թէպէտ և Հայք և Յոյք կրկին աղերսաւոր մի և Լատին թարգմանին ըրած զըսարտութեանը համար բողոք մատուցին իւրեանց պատիւը պահանջելով , բայց Նորին Վսեմութիւնը կարեւոր գործոյ մի համար ստիպուելով դէպ ՚ի Գազա երթալ , մնաց խնդիրը ՚ի կախ :

Իսրճքերը այս վիճակիս մէջն էին , երբ ձեռքերնիս հասաւ ներկայ ամսոյս 12 ին , սոյն խնդրոյն վերաբերեալ Խաալերէն լեզուով տպեալ տետրակ մի « Յիշատի և պաշտօնոս-իւն ՚ի վերայ սեփականութեան ըր առբե Եր-կրն Վայելած է Բեթլէեմի » ու կաթին ըստած Այրին Ռշ » անունով : Անք այս գիրքը ինչպէս բնական է՝ հետաքրքրութեամբ կարդացինք . և որովհետեւ Լատին միաբանութեան մէջ նշանաւոր անձի մը հեղինակութիւն էր , այն է Հ . Ռէմիճիօ Պուզէլլի՝ նոյն միաբանութեան քարտուղարը , վասն որոյ քիչ զարմանք ու ապշութիւն չստաճառեց քանի որ կը շարունակէինք մեր կարդալը : Առաջին տեսութեամբ սա դատումը ըրինք մեր մըտքին մէջ , որ , եթէ երբէք Լատին միաբանութիւնը այս Քառասնից Այրին (այսպէս կը կոչեն Հայք նոյն տեղը ,) վրայ սեփականութեան ամենատկար փաստ մի կամ հաստատութիւն մի ունէին երբէք , այս հետաքրքրա-

կան տեսրին հրատարակումով այն ալ կորսնցուցին : Ընաչառապէս կարդացողը պիտի զարմանայ մեզի հետ մէկտեղ՝ մէջ բերած իրաւունքներուն , ձեռնարկութիւններուն ու բռնաբարեալ հետեւութեանց վերայ, որոնք խիստ տրամաբանական երեւելով իւրեան՝ գրեթէ բոլոր իւր ուժը այնպիսի փտուն փաստերու ու վկայութիւններու վերայ հաստատած է , կարծելով թէ սեփականութեան մի վրայօք բաղձանք յայտնելը՝ տրամաբանել է : Բայց մենք այս յառաջաբանական խօսքերը թողլով՝ մտնենք յառաջ բերած իրաւունքներուն խորը , և զանոնք մեր կարդացողներուն առաջը դնենք . և որովհետեւ մեր կողմանէ զուրցելիքները զանոնք ջրելու համար է միայն , բաւական է անոր իրաւունքներուն այլանդակութիւնը յայտնել՝ որով ինքնին կը ջրին առանց մեր աշխատութեանը :

Արդ , մեր բարեկամ Հ . Ռէմիճիօն իւր խօսքերը վսեմափառ Փաշային , դատարանի էֆէնտիներուն և ուրիշ սինեօրներու ուղղած ըլլալով , կ'երեւի թէ քիչ մի եւրոպական մարդավարութիւն բանեցընել ուզեր է , կանխաւ ծանուցանելով թէ իւր իրաւունքները մէջ բերած ժամանակ չուզէր բնաւ մէկուն նախատել և արժանաւոր յարգանքը չմատուցանել , որպէս զի ամենեւին մէկուն գանգատանաց տեղիք չտայ , մենք ալ այսչափ ծանուցանելով կը թողունք որ կարդացողը քիչ մի ետքը ինքնին հասկընայ անոր բանեցուցած մարդավարութեան ինչ եղանակ ըլլալը :

Երկու իրաւունք մէջ կը բերէ Պուղէլլի , այն է սրացոմն բաղմաթամնակեայ , և սրացոմն անընդհապ շարունակեալ և հրապարակաւ : Այն երկու իրաւունքներն ալ ինչպէս ամէն ազգ՝ նոյնպէս և մենք կ'ընդունիմք , և գիտեմք որ ամէն ազգաց և օրինաց քով բացարձակ տէր կը սեպուի մէկը կալուածքի մի , եթէ անոր ստացումը

հին ժամանակէ 'ի վեր ձեռքն է , և զանիկայ միշտ և անընդհատ կերպիւ վայելած է յայտնի և հրապարակաւ : Ուրեմն մենք ալ այս իրաւունքին վրայ կռթընեալով ջրենք Պուղէլլին փաստերը :

1. ՍՏԱՑՈՒՄՆ ԲԱԶՄԱԺԱՄԱՆԱԿԵԱՅ

Հ. Ռէմիճիօն առաջին իրաւունքով ինչպէս կը հաստատէ քառասնից Այրին իրենց՝ այսինքն Լատին միաբանութեան սեփական ըլլալը յանդիշատակ ժամանակէ 'ի վեր , ինչպէս կ'ըսէ . արդեօք օրինաւոր հրամանադիրներու , հրովարտակներու և տիրող իշխանութեանց շնորհած յատուկ վաւերագրերու վերայ՝ կը հիմնէ իւր իրաւունքը : Ս'ի զարմանար , ընթերցող , երբ լսես թէ այս հրամանադիրը չէ թէ Եգիպտոսի Սուլթաններուն , չէ թէ Օսմանեան կայսերաց , այլ՝

Ա. Գրիգոր ԺԱ. Ս. Պապին կոնդակին՝ որ 1375 , նոյեմբեր 25 թուականով Աւինեօն քաղաքը տուաւ :

Բ. Նոյն կոնդակին մէջ կիրով չէնք շինելու համար տուած հրամանին .

Գ. 1494 Փրիշի թուին Եգիպտոսի անանուհ Սուլթանէ մի ընդունուած հրովարտակին :

Առաջին հաստատութեանը դալով , այսինքն Ս. Պապին կոնդակին , ինքը գուշակելով թէ Օսմանեան Տէրութեան երկրին վերաբերեալ սեփականութեան խնդրոյ մի որոշման համար Հռոմայի Պապի թէ՛ իրօք եղած և թէ չեղած կասկածելի կոնդակ մի մէջ բերելը ուրիշ ազդեցութիւն չկրնար ունենալ՝ եթէ ոչ հակառակորդաց հեգնութեամբ գլուխ շարժելին , և այս հեգնութենէն ու արհամարհութենէն թէ՛ զինքը և թէ զՍրբազան Պապը ազատ պահելու համար , միանգամայն և կոնդակը զօրաւոր ցուցնելու համար ,

կ'ըսէ թէ որովհետեւ այս կոնդակը հին է , և հնու-
թեանը համար ալ զօրաւոր , հետեւապէս քառասնից
Այրը (¹) Սուրբ Երկրին եղած է միշտ : Եւ խնդրե-
լով մեր ընթերցողներէն որ Հ. Ռէմիճիօին բերած
փաստին վերայ մեզի հետ մէկտեղ հեգնութիւնը
մէկդի թողլով՝ չէ թէ միայն անյիշատակ ժամանակ-
ներէ , ինչպէս կ'ըսէ ինքը , թուղթեր մէջ բերէ , այլ
և այն թուղթերը վաւերական ըլլան միանգամայն շօ-
շափելի և ոչ երեւակայական :

Երկրորդ հաստատութեամբ աւելի վաւերակա-
նութիւն տալու համար պապական կոնդակին ծիծա-
ղելի նիւթ մ'ալ մէջ կը բերէ , սոսինքն կիրով շինու-
թիւն ընելու հրամանը . և այս հրամանը չէր կրնար
տալ կ'ըսէ Պապը , թէ որ նախ Օսմանեան կառավա-
րութեան հետ չհամաձայնէր . և քիչ մի ետքը կ'ըսէ .
« Եւ այս տեղս ճանչցուած էր թէ Եգիպտոսի արքու-
նիքէն և թէ Հռոմէն » : Թողունք կրով եղած շինու-
թեան խնդիրը , որով կուզէ ուժ տալ իւր ըսածնե-
րուն , ինչպէս կիրը կուտայ հողին ու քարին , ըսենք
միայն , թէ մեր արգոյ բարեկամը մի և նոյն ժամանակի
մէջ երկու զանազան կառավարութիւններ ու Հարըս-
տութիւններ յիշելով , այն է Օսմանեան և Եգիպտա-
կան , և մեծ հակասութեան մէջ իյնելով , թէ Ս. Պա-
պին ամենայն ակնածութեան արժանաւոր կոնդակի մի
գոյութիւնը կը ստէ , և թէ իւր բռնած դատը կը կոր-
սունցընէ . և ասիկայ կարծեմք թէ իւր խոհմու-
թեանը պատիւ չբերեր :

(1) Լատինք սուրբ Երկիր (Թէրրա Սանթա) ըսելով իրենց Միաբա-
նութիւնը կ'իմանան փոխանունաբար . իբրու թէ սուրբ Երկրի մէջ ուրիշ
ազգ գտնուած չըլլային . զոր օրինակ Հռոմ ըսելով Լատին ազգը կամ եւ
հեղեցին կ'իմացուի , այսպէս Սուրբ Երկիր ըսելով՝ Եթովպացիացի Լատին
Պարանութիւնը կ'իմանան :

Երրորդ, մեր քաջ ախայեանը սուրբ Երկրի գիւա-
 նատունը տակնուվերայ ընելով, վերջապէս հին հրամա-
 նադիր մի գտած է Փրկչի 1494 թուականին գրուած
 Եգիպտոսի Սուլթանէ մի, որ ըսել է 371 տարուան
 հնութիւն է. որով ոչ միայն սեփականութիւն կու տայ
 իրենց, այլ և գուռ և բանալի ալ գնելու ու բանալ
 գոցելու ալ հրաման: Ըսով լռելեայն կը հաստատէ՝ թէ
 անկէ յառաջ կամ թէ Ս. Պապին կոնդակէն ետքը մին-
 չեւ 1494 թիւը, որ է ըսել 119 տարի առանց դրան
 ու բանալիքի էր, և հրաման չունէին ոչ գոցելու և
 ոչ բանալու. և հետեւապէս՝ ինչպէս մինչեւ այսօր,
 նոյնպէս այն ժամանակն ալ յիշեալ Այրը երեք ազգաց
 կը վերաբերէր: Եւ եթէ կուզես հաւատալ, սիրելի
 ընթերցող, այդ հրովարտակին վերայ Ֆրանչիսկոս Սու-
 րիանօ հայրն ալ Այրը նորոգեց, գուռ ու բանալի դը-
 րաւ. և այն ժամանակէն ի վեր սկսած սեղան չինել,
 պատարագ ընել, կանթեղ վառել. և ամենեւին Հայոց
 և Յունաց ընդգրիմութիւնները երազնէն անգամ չէին
 անցըներ Լատինք. որ ըսել է, թէ Հայք և Յոյնք չէին
 ընդգրիմանար, և չէին ընդգրիմացած անկէ յառաջ ալ.
 ապա ուրեմն հարկ չկար Եգիպտոսի Սուլթանէն բանա-
 լու ու գոցելու հրաման ընդունել. բաւական էր Ս.
 Պապին կոնդակն ու անոր կիրով չինութիւն ընելու
 հրամանը որ Օսմանեան թաղաւորի մը հետ ըրած
 պայմանագրութենէ մի յետոյ տուած էր: Արդ, ու-
 րովհետեւ այս կոնդակէն ետքը դարձեալ հրամանա-
 գիր ընդունուած է առանձին սեփականութեան հա-
 մար, ըսել է թէ ընդգրիմութիւն ընող կար: Եւստի
 ոչ կամ Ս. Պապին կոնդակը սուտ է, և կամ Սուլթա-
 նինը. և կրնանք Հ. Պուզէլլիէն թողութիւն խնդրելով
 ըսել առաջի աշխարհի՝ թէ երկուսն ալ սուտ է, ինչ-
 պէս քիչ մի յետոյ պիտի հաստատուիմք:

Սենք իբրեւ հակառակորդ և համառացութեան ի-
 րաւունք ունեցող, պատուելի Պուզէլլին երրորդ ա-
 ռարկութիւններուն սա բնական հարցումը պիտի ը-
 նէինք, եթէ 371 տարիէն և անկէ ալ հեռին երթալով՝
 490 տարիէն ՚ի վեր այդ Այրը Լատին վանաց ստաց-
 ուածքն է Վաերական և Կրապարական կերպով, ինչո՞ւ հա-
 մար մինչեւ ցարդ առանց դրան ու բանալիքի թողու-
 ցած է. ինչո՞ւ համար իրենց միւս եկեղեցիներուն պէս
 հարկաւոր եղած չէ՞ թէ նորոգութիւն՝ այլ շինու-
 թիւններ որ ամենակարեւոր են՝ չէ ըրած. ինչո՞ւ հա-
 մար յատուկ պահապան մի և մասնաւոր միաբանու-
 թիւն մի չէ հաստատեր, որ այսպիսի Սրբազան տեղւոյ
 մի սրբութեան ու մաքրութեան և պայծառութեան
 հսկէ. Այս իրաւացի հարցմանս տես ի՞նչ օրինաւոր
 պատասխան կուտայ օրէնսգէտ պատուելին. « Ի՞նչ,
 կ'ըսէ վստահութեամբ մի, եթէ իմ մէկ երկրիս վե-
 րայ շինութիւն ընելու հրաման ունենամ ու չչինեմ,
 միթէ ստացման իրաւունքս կը կորսունցընեմ » (Երէս 5).
 Ի՞նչ հանճարաւոր պատասխանի. ի՞նչ զօրաւոր փաստ.
 Եւ չեմ ուզեր ըսել թէ ըստ տաճկական օրինաց՝ հռ-
 ղատէր մի, եթէ իւր հողը, թէ որ միւլ է 15 տարի,
 և թէ որ Վաիֆ է՝ 33 տարի առանց մշակելու և շի-
 նութեան թողու անխնամ, կը կորսունցընէ իւր ստաց-
 ման իրաւունքը. Այս առարկութեանս գուցէ մեր
 հակառակորդը միայն մշակելի երկիրներու համար ի-
 մանայ, որում կը շնորհեմ. Ի՞նչ չեմ կրնար երբեք
 շնորհել իրեն, եթէ Քառասնից Այրը հասարակ երկ-
 րի մի տեղ կը համարի, զոր կրնայ մարդս ըստ կամաց
 ծախել ու գնել. Ո՛չ, Հ. Պուզէլլի. քու կամացդ չէ
 յանձնուած որ ուզած ժամանակդ շինես և կամ չը
 շինես. այնպիսի տեղ մի որուն եթէ ոչ բնապէս՝
 գէթ բարոյապէս վայելելը երեք ազգաց անխտիր կը

վերաբերի . այնպիսի տեղ մի որ եթէ այսօր չեղաւ , կարելի է ու խիստ կարելի որ կամ վաղը , կամ եկող տարի և կամ հարիւր տարիէն ետքը կրնայ ուրիշ քրիստոնեայ ազգ մի ձեռքէ դ խլել , և այն օրինօք և դատաստանաւ . ինչպէս օրինակները խիստ շատ են : Այսպիսի տեղ մի . եթէ Լատին միաբանութեան յաջողներ է տեղական Իշխանութենէ սեփականութեան և շինութեան հրաման ընդունել , միթէ իրաւունք չունիմ հարցընելու , ինչո՞ւ համար ուրեմն չես շինած հինգ դարէն 'ի վեր է . ինչո՞ւ համար այսքան երկար տարիներէ 'ի վեր խաբեր ես ու կը խաբես Եւրոպիոյ բոլոր քրիստոնեայ բարեպաշտ արքունիքները , որոնք Ս . Երկրի Լատին վանքերուն և Եկեղեցեաց համար , որոնց մէջ կիմանաս նաև այս Քառասնից Այրը , այսքան թանկագին ընծաներ խրկած են ու պատուած (երես 13) :

Սեր նրբամիտ ասոյեանը ըրած հարցումս ու անկէ ելած հետեւութիւնը՝ որ է սեփականութեան իրաւունք չունենալին , պիտի ու ծաղրական կը համարի . “ Վանի որ , կ'ըսէ , իրենք ձեռունին հրովարտակ մի չունին և չկրցան մէջ բերել , մեծ ծիծաղի արժանի է ըրած ենթադրութիւննին , տարակոյսնին , երեւակայութիւննին ու երազնին ” : Այս խօսքը մերմելու համար , և մենք մեր հետապնդութիւնը ու համատալութեան իրաւունքը երեւակայական և ենթադրութիւն չըլլալը , այլ օրինաւոր և վաւերական թղթով , ըլլալը քիչ մի ետքը ցուցընելու ստիպեալ ըլլալով , հոս ուրիշ առարկայի մը կ'անցնիմ :

Կ'ըսէ լրջամիտ Պուզէլին , թէ իրենց հրամանագիրը (1494) ուրիշ կառավարութենէ ըլլալով ու խիստ հինցած , թերեւս մենք չենք ընդունիր : Իրաւունք ունի այս կարծիքն ընելու , չէ թէ հնութեան համար , որ աւելի փառաւոր իրաւունք մի կ'ընծայէ , ինչպէս են

Թէ՛ մեր և Թէ՛ ուրիշ որ և է ազգի սեփականու-
թեան վերաբերեալ հրովարտակաները , այլ անոր հա-
մար որ տիրող Հարստութիւնը փոխուելէն յետոյ՝ նոր
իշխանութեան ձեռք նորոգուած կամ վաւերացուած
չէ , ինչպէս է սովորութիւնը ու օրէնքը Տաճկաստանի
մէջ . և այս չէ Թէ՛ միայն իշխանութիւնը փոխուելուն ,
այլ և վեհապետի մը վախճանէն յետոյ նստող յաջոր-
դէն կը վաւերացուին : Արդ , ունի՞ արդեօք Օսմա-
նեան Տէրութեան կողմէն յատուկ թուղթ մի , կամ
Թէ՛ արդէն ունեցածին վերայ վաւերացում կայ Սէլիմ
Ա. էն՝ որ զեգիպտոսն ու Երուսաղէմը առաւ , և
կամ իւր բարեժառանգ յաջորդներէն մինչեւ ներկայ
ամէնողորմած և արդարասէր Սուլթան Ալի — իւլ —
Ազիզ խանէն , և կամ Թէ՛ իրենց միաբանութեան զա-
նազան առթիւ արուած հրովարտականերուն մէջ կայ
արդեօք քառասնից Այրին յիշատակութիւնը : Իս
կը խալիֆ Պուզէլլիին կողմէն բացասական պատասխան
տուլու . և թող ներէ ինձ յայտնել իմ կարծիքս Թէ՛
1494 թուին առնուած թուղթն ալ ստոյգ չէ . կամ
Թէ՛ կայ ալ նէ այնպիսի թուղթ , հարկաւ Թէ՛ վերջին
դասին (1849) , և Թէ՛ ներկայիս դուրս կը հանէին .
Իւ եթէ ըսած հրամանագիրը այն է զոր նոյն թուա-
կանին յուլիս 7 էդհէմ փաշային ժամանակ Մէճ-
լիսի մէջ հանեցին ու կարդացուեցաւ հրապարակաւ ,
անոր մէջ բնաւ յիշատակութիւն չկար քառասնից
կամ Կաթի Այրին :

Իարձեալ , եթէ՛ օտար կամ նախորդ Հարստու-
թեան ժամանակէ եղած հրովարտակաները վաւերական
կը համարին , հարկ է որ այսօրուան օրս Հայոց ազգը
դատ բանայ ու ետ առնու զԳողգոթայն ու Տորած-
ման տեղը , գրոնց առաջինին Յոյնք և երկրորդին Աւ-
տինք տիրած են , և ասոնց հաստատուն ու ստոյգ

հրովարտականները որոնք արդարեւ յանյիշատակ դարերէ
'ի վեր են, դեռ մինչեւ յայսօր մեր սուրբ Յակոբայ
վանքի Պատրիարքական դիւանատան մէջ կը պահուին :
Եւ հիմըկուց կը խոստանամ Հ. Պուզէլլին որ եթէ
այսօրինակ իւր կտրուկ փաստաբանութեամբը կրնայ
եւ առնուլ Գողգոթայն, Տարածման տեղը իւրեան կը
չնորհեմ իբր վարձ իւր աշխատութեանը :

Հ. Պուզէլլին այս առաջին մասին մէջ ամենազօ-
րաւոր ձեռնարկութիւն մ'ալ կ'ընէ, որու մէջ չըսեմ
իւր աստուածաբանութիւնը՝ այլ քաղաքագիտութիւ-
նը և տրամաբանութիւնը կը փայլի : Կ'ըսէ, երես 8 և 9,
Թագաւորի մը տուած օրէնքները, պայմանագրու-
թիւնները ու սեփականութեան համար տուած մաս-
նաւոր հրամանագիրները մի և նոյն զօրութիւնը ունին,
և որովհետեւ Հարստութիւն մի փոխուելուն օրէնք-
ները ու դաշնագրութիւնները չեն փոխուիր, այլ կը
յարգուին յաջորդ Հարստութենէ ալ, ապա ուրեմն,
կը հետեւցնէ, Եգիպտոսի Մամլուքներէն Օսմանեան
տէրութեան ձեռքը անցնելուն, անոնց տուած հրա-
մանագիրները իրենց զօրութիւնը չկորսուեցուցին :

Կը պատասխանեմ նախ՝ թէ Վաղղիոյ երկրին Հա-
րստութիւնները փոխուելն այս բանիս օրինակ բերե-
լը ծիծաղական է, որովհետեւ Հարստութիւնը ուրիշ
օտար ազգի մի ձեռք չէր անցներ, այլ ուրիշ դերդաս-
տանի, որ օրէնքով, կրօնքով ու սովորութեամբք մի
և նոյնն էին : Դարձեալ օրէնքը ազգաց ու ժողովրդոց
համար է, և ոչ Թագաւորաց և իշխողաց, վասն որոյ
քանի որ ազգը նոյն է՝ օրէնքը չկրնար փոխուիլ : Իսկ
սեփականութեան խնդիրը ասկէ դուրս է. և գիտենք
և մեզ հետ Հ. Ռէմիճիօն ալ պէտք էր գիտնալ, որ
ըստ իրաւանց՝ ազգաց՝ աշխարհակալի մի տիրած երկ-
րին բոլոր ստացուածքները իրեն կը սեփակուին, և բո-

ըր հրապարակական հաստատութիւնները նոր թա-
գաւորին իշխանութեան տակ կ'անցնին, զորոնք ինքը
կը կառավարէ ու կը տնօրինէ ըստ օրինաց և ըստ սո-
վորութեանց տիրող ազգին, և եթէ ուզէ՝ անոնց գոր-
ծածութեան սեփականութիւնը միայն կը թողու ժո-
ղովուրդին, ինչպէս են Եկեղեցիները, Դպրոցները,
և այլն և այլն : 2. Պուզէլլին այս կարեւոր կէտերը
չգիտնալը կարծեմ՝ թէ քիչ պատիւ կ'ընէ իւրեան և
իւր պաշտօնին, որովհետեւ քաղաքակրթեալ Փաշայի
մի և իմաստուն գատաւորներու դիմաց կը խօսի և
անոնց կ'ուղղէ իւր ճարտար գրիչը, և բոլոր ըսածնե-
րէն սա երկուսը կը հետեւեցնէ . 1. թէ սուրբ Երկի-
րը (դու իմա Վատին վանքը), այն ժամանակէն 'ի վեր
ոչ միայն երկրին՝ այլ և Այրին վերայ ալ ուղղակի իշ-
խանութիւն ունէր . 2. թէ այս իշխանութիւնը ոչ
միայն Եւրոպայի թղթերով՝ այլ և Թուրքիայի հրա-
մանագիրերով ալ հաստատուած է :

2. ԻՐԱՌՈՒՆԻ ԱՆԸՆԴՀԱՆ ԵՒ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՆ
ՍԵՓԱԿԱՌԹԵԱՆ

Այս երկրորդ մասիս մէջ մեր պատուելի Խոյեանը
բոլորովին մերկացեալ կը գտնեմք իւր գէնքերէն, այս
ինքն զօրաւոր ու հաստատուն նոր գրութիւններէ .
ու անկեղծաբար կը խոստովանի՝ թէ արդար և չկան
ոչ նպաստաւոր և ոչ ներհակ վաւերագրութիւններ,
բայց ասկէ ինչ կը հետեւի կ'ըսէ, բաւական հաստա-
տութիւն չէ՞ նոյն Այրը շարունակաբար ու խաղա-
ղութեամբ մինչեւ այսօր մեր ձեռքը գտնուիլը : Քիչ
մի վարը դարձեալ սիրտը չհանդարտելով և իւր անհիմն
ձեռնարկութեան վերայ ասպահովութիւն չունենալով,
ուրիշ միջոցներով կ'ուզէ հաստատուել Այրին վերայ

ունեցած իշխանութիւնն : Եւ ինչ են ըսածները ,
պատմութիւններ , գործքեր ու վկաներ թէ մեռեալ
և թէ կենդանի : Տես ինչ կ'ըսէ . « Ես չեմ կրնար
մեռելներուն խօսիլ տալ (վասն զի Սաւուղին վհուկը
չէ) , բայց կը յանդգնիմ ըսելու՝ թէ ինձ համար կեն-
դանիք ալ մեռեալք ալ սխալ խօսին » :

Պարմո-իւններ . Ս'եր ողորմելի Պուզելլին ճարը
հատնելով հին պատմութիւններ կը խառնէ , և ա-
նոնցմէ մեզ վկայութիւններ կը բերէ , որոնց մենք
չատին և ոչ անուները ըսած եմք և ոչ ինչ աստիճանի
հաւատարմութեան արժանաւոր ըլլալին գիտեմք ,
այսու ամենայնիւ թող անոնք գրած ըլլան , ատկէ
ի՛նչ կը հետեւի . միթէ պատմութեամբ կրնամք տեղ-
ւոյ սեփականութիւնն ստանալ : Աւասիկ Յոյնք Թրեստ
տպուած Երուսաղէմայ պատմութեան մի մէջ խառ-
դախութեամբ գրած են թէ Սուրբ Յակոբայ վանքը
Յունաց կը վերաբերի , և Հայք բռնութեամբ յա-
փշտակած են . ճշմարիտ է այս , երբ անդին կարելի է
Լատիններէն գրքի մէջ ալ նոյն վանքին համար Քրան-
կաց է գրուած ըլլայ . ուրեմն ճշմարիտ են այս գրու-
ածները , և դար մի կամ երկու անցներէն յետոյ
Յոյնք պիտի կարենան այդ գրքին վկայութեամբը Հայոց
վանքին տէր ըլլալ : Այսպէս թէ որ Պուզելլին յիշած
մատենագիրները խառդախութեամբ գրած չեն , ան-
տարակոյս միամտութեամբ գրած կ'ըլլան . վասն զի
այդ մարդիկը կամ մէկմէկէ առած են , և կամ հոս
եկած ու ըսած են իրենց Լատին կրօնաւորներէն , ու
ինչ որ լսեր են անոնցմէ՝ թէ այս ինչ տեղը և այս ինչ
կալուածը Լատինաց է , այնպէս ալ գրած են իրենց
ճանապարհորդութեան գրքին մէջ , առանց ուզելու
աշխատութիւն յանձն առնուլ ուրիշ ազգացմէ ալ
տեղեկութիւն ընդունիլ նոյն տեղւոյն վերայ : Այս

պատճառաւ է որ Եւրոպացի ճանապարհորդները շատ անգամ սխալ տեղեկութիւններ կու տան իրենց գրքերուն մէջ միամտութեամբ խաբուելով Լատին կրօնաւորաց խօսքին :

Գործք : 2 . Պաշտօնական պատմութիւնները գոցելով գործքերով կը ջանայ հաստատել զոր կ'ուզեմ հոս մէջ բերել , խնդրելով կանխաւ իմ ընթերցողներէս որ իրենց ծիծաղը բռնեն մինչեւ հետեւութիւնը մտիկ ընենին . « Կը տեսնէք , կ'ըսէ , որ մեր սրբազան պաշտամունքներուն համար ամէն օր պատուական զարդեր կը խրկուին Երուսաղէմ : Կը տեսնէք զարդերը , կանթեղները , պատկերները , աշտանակները , ոսկի ու արծաթի և ուրիշ պատուական մետաղէ սկիհները . և լաւ գիտէք թէ որո՞ւ ձեռքէն և ո՞ր անձինքներէն կը խրկուին : Եւսոնց վերայ նկարուած կամ փորուած կ'ըլլան միշտ թագաւորաց , թագուհեաց , կայսրուհեաց ու կայսերաց նշանները ու անունները : Սպանիոյ , Փորթուգալի , Իտալիոյ և իւր հին հասարակապետութեանց՝ Վենետիկոյ , Ճենովայի ու Դուքանայի նշանները . Ճերմանիայի , Պովիէրայի , Նոբօլիի , Աւստրիոյ , Սարտենիայի , Գաղղիոյ , ու մինչեւ անգամ Անգլիոյ նշանները , . . . (չերկնցընեմ) բոլոր Եւրոպիոյ դքսութեանց նշանները նկարուած են անոնց վերայ : Եւսոնք ինչ կը նշանակեն : Բոլոր Եւրոպիոյ տէրութեանց այս սուրբ Տեղերուն որուն ըլլալը դիտնալին կը ցուցընեն » . Եւս կը հետեւցընէ թէ « Այս սուրբ Տեղերուն մէջն է նաև Քառասնից սուրբ Այրը » (զարմանալի հետեւութիւն) : Եւսոնք , ըստ իմ , ուրիշ բան չեն , եթէ ոչ Եւրոպիոյ արքունիքները շողորորդել , և առնոցմէ պաշտպանութիւն մի յուսալ :

Սեր կտրուկ փաստաբանը այսքանով չբաւականուեալով՝ սպառնալիք ալ կ'ընէ մեզ թէ , պիտի գրեմ ու

իմացընեմ բոլոր Տէրութիւններուն, թէ Լատինք ու
զելով աւելի մեծ խնամօք ու պայծառութեամբ պահ
պանել այս սուրբ Տէղը, Յունաց և Հայոց Բարենախն
կրօնաւորները, Բարեպաշտ Եպիսկոպոսները և Պատրի-
արքները կ'ուզեն որ գլխերն ալ քաց մնայ, որպէս զի
անասուններուն յոր ախոռ ծառայէ, ու գողերուն
և չարագործներուն ապաստանարան ըլլան:

Այս տեղ կը թողում Հ. Ռէմիճիօն մարդավա-
րութիւնը՝ որով հեգնաբար կ'արհամարհէ իւր հա-
կառակորդները, և մէջ կը բերեմ իրենց կրօնաւորնե-
րուն Բարենախն-իւնը և Եպիսկոպոսաց Բարեպաշտ-
իւնը պատմական գէպքով մի հաստատելու, և կը հար-
ցընեմ իրեն, կը յիշէ՝ արդեօք 1839 Հոկտեմբեր 3 ին
(ըստ նոր տումարի) Լատին միաբանութեան կային
ներով ու մուրճերով Ս. Համբարձման լեռան վերայ
Հայոց շինած վանքը բարեպաշտութեամբ ու բարե-
նախանձութեամբ կործանելին. երբ Հայք հաստա-
տուն հրովարտակներով և Սուլթան Մահմուտի հրա-
մանագրովը շինած էին, որպէս զի ազատեն այն սուրբ
Տէղը (որ առաջին կարգի նուիրական վայր կը համա-
րի) Ֆէլահներուն աղտեղութենէն, առանց որ և է
ազգի մը գործածութեան իրաւանցը դպչելու, որոնք
թէ ուխտերին և թէ պաշտօնին ըստ սովորութեան
կը կատարէին առանց արգելք մի կրելու Հայոյմէ:
Կը յիշէ՝ կ'ըսեմ ինքը իւր կրօնակցացը հետ մէկտեղ
այն ժամանակի յիշեալ սուրբ Տեղւոյն վիճակը որ ըն-
գուններ էր իւր արժանաւոր սրբութիւնը ու յարգը,
կը տեսնէ՝ և հիմակուան վիճակը, որ իրօք ախոռ մի է
և գողերու ու չարագործներու ապաստանարան, և
ով է այս սրբապղծութեան պատճառ եղողը, չէ՞ որ
իւր Բարենախն ու Բարեպաշտ միաբանութիւնը, կը
հրաւիրեմ իւր ուշադրութիւնը այս իրական պատ-

ժողովեանս վերայ, և կը խնդրեմ որ նախ կշռէ ու յետոյ իրաւաբանէ, և չդպչի որ և է ազգի մը ներքին ու հոգեւոր գգացմանցը որ սրբազան է իւրեանս:

Վ. Կոյս-Բիւնէ: Վ. Կոյս մասին մէջ վկայութեան կը բերէ Բէթլէէմի շէխերը 1833 և 1849 թուականին եղած դատերուն ժամանակը, ու կ'ըսէ՝ թէ ասուք կանչուեցան, և ըսին՝ թէ Լատինացի է այս տեղը: Վրոյն՝ ինչպէս առաջինը՝ նոյնպէս երկրորդը բոլորովին սուտ ու սխալ է: Տես ինչ կը դրեն երկրորդ դատին ժամանակ Բէթլէէմի Տաճիկ շէխերը թէ մեր և թէ Յունացի վանքերուն, — Լատինացի կրօնաւորները ուղիւով տիրապետել Սիդդի Մէրէէմի Այրին, որ բոլոր գիւղացւոյ կը վերաբերի, ուղիցին կաշառել քանի մի անօթի ու խեղճ ֆէլճահներ որ երթան վկայութիւն տան 'ի շնորհս Լատինացի: Իայց մենք լսելով այս բանս, կանչեցինք ու յորդորեցինք զիրենք որ քանի մի ոսկիի համար իրենց խղճմտանքի գէմ չգործեն, ուստի այս բանս իմացնելով՝ կը վկայեմք նաեւ որ այս Այրը ամենեւին մէկ ազգի մը յատկացեալ չէ, այլ բոլոր գիւղացիք թէ քրիստոնեայք և թէ մահմետականք իրենց ուստը կը կատարեն, և այլն: Վրդ, և թէ Բէթլէէմի շէխերուն կաշառեալ վկայութիւնը ընդունելի է, և սա առաւել ընդունելի է մեր մէջ բերած անկաշառ վկայութիւնը բուն շէխերուն և ոչ անօթի մարդոց:

Վ. Կոյս դատերուն ժամանակ երկու անգամ ալ, կ'ըսէ, Հայերը թուղթ մի մէջ բերին ու երկու անգամ ալ սուտ ելելով մերժուեցաւ: Կը պատասխանեմ, թէ ինչպէս առաջին՝ (1833) նոյնպէս վերջին դատին մէջ (1849) այն թուղթը այնքան զօրաւոր գտնուեցաւ, որ դատարանին մէջ ճաղախ չինուելով անոր վերայ Բարձրագոյն դուռը խրկուեցաւ, ուր յիշեալ թղթին վաւերականութիւնը ընդունելով՝ նոր հրա-

մանագիր մի ելաւ սա մօքով, թէ 'ի բնէ անտի ինչ վիճակի մէջ էր յիշեալ Այրը, այ՛ պէս դարձեալ մնաց երեք ազգաց սեփականեալ: Ուստի այս հրամանիս վերայ դատարանին կողմէն քանի մի երեւելի (միւթէ պէր) անձիւք երթալով ու հեշք ընելով՝ Լատնաց ձեռօք եղած նոյն ժամանակի նորոգութեան ծախուց մասնակցեցան Հայք և Յոյնք ալ, որ էր 1218 ղուռուշ:

Հիմայ տեսնենք թէ ինչ թուղթ էր այն ժամանակ Հայոց ձեռքը գտնուածը, որով մինչեւ ցայսօր և յաւիտեան պիտի ցուցնեն իրենց համատացութեան իրաւունքը յիշեալ Այրին վերայ: Տաճկաց 1170 թուականին, որ ըսել է ասկէ իբր 89 տարի առաջ, վիճ պատահելով նոյն Այրին վերայ, ժամանակին գտնուած Մուլան՝ Ապտուլահ առնէ, անձամբ Բեթլէէմ երթալով և տեսնելով Այրին մէջ կանթեղ, պատիկեր և ուրիշ անօթներ, գիւղացիներէն քանի մի քրիստոնեայ և տաճիկ ֆէլահներ կանչելով, և խմանալով ու նոնցմէ թէ տարիէ մը 'ի վեր է իրենք դրած են հանդանօք, ու կը վայելէն Սիդդի Մէրեէմի (Ատուածածնի) օրհնութիւնը ընդունելու, հրամայեց որ դուրս հանեն զանոնք բոլոր, և նոր դուռը զոր բացեր էին գոցելով՝ հին դուռը կրկին բանալ տուաւ. պատուիրելով որ այսուհետեւ ոչ ոք ազգ մէջը ամենեւին կհաս և կարասիք չդնէ, նորոգութիւն չ'ընէ, այլ ամենքն ալ ըստ վաղեմի սովորութեան՝ իրենց ուխտը միայն կատարեն հոն, պահելով զուրբ Այրը իւր հնութեան վիճակին մէջ: Այս հրամանը, կ'ըսէ, ընդունեցին երեք ազգ ալ, և խնդրեցին որ այս մօք կեօճէի դրուի: Այն կեօճէիին մէջ ոչ միայն դատարանի երեւելի մարդոց, այլ և Բեթլէէմի Յոյն ու Լատին գիւղացւոց կողմէ ալ վկայութիւն կայ:

Աւասիկ Է. Ռէմիճիօին սուտ թուղթ ըսածը, որու ճշմարտութիւնը ու վաւերականութիւնը մինչեւ անգամ Բ. Դուռը ճանչնարով՝ հրամանագիր խրկած է, որու շնորհ կրնայ տեսնել պատուելի Հայրը դատարանի արձանագրութեանց մէջ։ Ինձ այնպէս կ'երեւի որ այս խնդրոյն նկատմամբ արդարասէր Մուլայի մը վկայութիւնը աւելի ուժ ունի քան որ և իցէ բարձրաստիճան եկեղեցականի մը կոնգակէն։

Ասոնցմէ ետքը դարձեալ չկարմրելով մեր անխոնջ փաստաբանը, տեղ ոյս Բայմաքամն ալ և Սէճլիօի մարդիկն ալ վկայութեան կը բերէ, 1500 էն աւելի մշակաց ձրի աշխատութիւնն ալ, և աւելի ուժ տալով իւր դատին՝ մինչեւ անգամ Հայ և Յայն վարդապետաց վկայութիւնը մէջ կը բերէ. որպէս թէ ըսած ըլլան որ Այրին մէջ պաշտօն կատարած չեմք։ Ասոնք Պուզէլլինն ամենատկար զէնքերն են, որսնք այնքան ուժ ունին, որքան ուժ ունի մարդոյս ձայնը օգին մէջ. որու գէմ ես ալ ահա այսօր գրութեամբ կ'ըսեմ թէ, Հայ կրօնաւորները ժամերգութիւն ըրած են ուղած ժամանակնին. և եթէ իրենք պատարագ ըրած են հոն զոր չեմք գիտեր, ընդգէմ է Տէրութեան հրամանին, ընդգէմ է իրաւանց ազգաց, և բռնի յափշտակութիւն է։

Զ. Պուզէլլինն բոլոր ձեռնարկութիւնները և բերած իրաւունքները թէ որ ուզէինք մէջ բերելով ջրել, կտրծեմ թէ բաւական հասակեկ գիրք մի պիտի ըլլար, բայց չուզելով այնպիսի շաղկապութիւններով մեր սիրելի ընթերցողաց գլուխն ալ ցաւցընել որ արդէն բաւական ցաւցուցինք, սա մէկ իրաւունքն ալ մէջ բերենք իւրեան, ու յետոյ փութանք մեր եզրակացութեան ու վախճանին։

Սեր պարզամիտ բարեկամը կ'ըսէ (երես 18) և շատ

իրաւամբ, թէ ազգ մի կամ անհատ մի՝ տեղ մի ստա-
նալու համար երեք եղանակ կայ, կամ ծախու առնե-
լով, կամ պարգեւ ընդունելով, կամ յափշտակելով, և
կամ գործածութեամբ: Եւ ասոնց և ոչ մէկով, կ'ըսէ:
Յոյնք և Հայք կրնան ապացուցանել իրենց ըլլալը,
իրրու թէ Լատինք Այրը անոնց ոչ ծախած են, ոչ
պարգեւ տուած, ոչ գործածած ունին և ոչ իսկ յա-
փշտակած: Եւ որ, ես ալ այս իւր իրաւանցը վերայ կըռ-
թընելով կը հարցընեմ իրեն թէ, այն Այրը՝ որուն
սեփականութեանը համար կը վիճէ, ծախու առած է
մէկէ մը, ոչ, պարգեւ ընդունած է մէկէ մը, չեմ
յուսար, գործածած է, չեմ գիտեր, յափշտակած
է, այո՛, կ'ուզէ յափշտակել այնպիսի սրբազան Տեղ մի
որ դիւզին բոլոր հասարակութեան ուխտատեղի է, և
երեք ազգաց կը վերաբերի: Այլ սխալի դարձեալ մեր
աստուածաբանը, ըսելով թէ Այրին չորս կողմի եր-
կիրը ու վրան Լատինաց է, ինչ իրաւունքով Հայք և
Յոյնք կ'ուզեն անոր ներքեւի մասին տիրել, Ի պա-
տասխանի ասոր՝ կ'ըսեմ իւրեան, թէ այն իրաւունքով
որ իրենք Քրիստոսի Մսուրին տիրած են վրան Յունաց
և չորս կողմը Հայոց և Յունաց սեփական ըլլալով, և
ասոր օրինակները խիստ չափ կան Երուսաղէմի մէջ:
Յետ այնորիկ երկար ու բարակ վճռաբանութիւններ
ընելով դրան ու բանալեաց վերայ, ու հաստատել ու-
ղեւով թէ քանի որ դուռ կայ՝ կը հետեւի անոր որ բա-
նալի մ'ալ պիտի ունենայ, և այս կտորին մէջ ալ դար-
ձեալ քաղաքապարութեամբ վարուելու համար իր ը-
րած խոստմանը հակառակ՝ կը յանդգնի ըսել, թէ բա-
նալիքը արդիւնէլ ուղղը կրօնաւորները, Կաթողիկոսը, ե-
պիսկոպոսները ու պատրիարքները քրիստոնեայ կոչ-
ուելու արժանի չեն, անիրաւ են, գայթակղեցուցիչ
են, ինչո՞ւ համար, վասն զի բարեպաշտ ողբով կ'ու-

զեն սրբազան տեղւոյ մը վերայ ունեցած հաւասար
տաացման իրաւունքնին պաշտպանել : Այս վերջապէս
լաւ համադրուելով՝ որ ինչպէս սուջի դատերուն մէջ
նոյնպէս այս դատիս մէջ ալ թէ Հայք և թէ Յոյք
սխառ վերահաստատուն իրենց անդրժեկի իրաւունքը
յիշեալ Այրին համատացութեանը վերայ, կակղնալով
չըսեմ թէ իւր իրաւանց տկարութիւնը ճանչնալով,
հաւանութիւն կուտայ Յունաց՝ բանալիքը հանելու
ու բայ թողլու դուռը բաց հին սովորութեան, այս
պայմանաւ որ Յոյք ալ Լատինաց դարձնեն Հովիւ-
ներուն Եկեղեցին և Ս. Յարութեան վերի նորաշէն
դրան բանալին հանեն՝ ինչպէս էր յառաջ : Արդ, այս
առաջարկութեան ետ ալ Ամեն կ'ըսեմ, գիտնալով որ
Լատինաց ըրածը յայտնի անիրաւութիւն է եզեր ընդ-
դէմ Յունաց ըրածին. բայց ինչ արդարութիւն է որ
Հայք ևս երկու ազգաց փոխադարձ անիրաւութեան
զոհ ըլլալով՝ կորսունցնեն իրենց իրաւունքը զոր ու-
նին Քառասնից Այրին վերայ. միթէ ունին Լատինք
պահանջմունք մի Հայոցմէ ալ :

ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹԻՒՆ

Արդ, հետեւցընեմք մենք ալ թէ Հ. Պապէլլին
մէջ բերած և թէ մեր իրաւունքներէն :

1. Թէ Լատին միանութիւնը անյիշատակ ժամա-
նակէ 'ի վեր ոչ ունէր, և ոչ երբէք ունեցաւ բեթ-
լէէմի մօտ Քառասնից Այրին ազատ ու անկախ ստա-
ցումը. որովհետեւ ձեռքը հաստատուն ու օրինաւոր
հրամանագիր և հրովարտակ չունի ոչ ծախու առած
ըլլալուն և ոչ գործածած, բայց 'ի Ս. Պապի կոնդա-
կէն, և բայց 'ի Եգիպտոսի Սուլթանի մը թղթէն, որ
էթէ իրօք ալ կան՝ երկուսն ալ անգոր են :

2. Բաժներէս կը հետեւցընեմք որ այսպիսի չնչին թղթերով ամենեւին չեն կարողացած իրենց կարծեցեալ իրաւունքը ի գործ դնել, և բանի տեղամ որ փորձ փորձած են թէ բանալիք և թէ մէջը կա՛ն կարաւիք դնելու, ընդդիմութիւն գտած են միւս քրիստոնեայ հասարակութիւններէն :

3. Եթէ հոգեւոր պաշտօն մի կատարած ունին մէջը, միւս երկու ազգաց քրիստոնէաբար թոյլտուութենէն համարձակած են, և ոչ թէ Այրին վերայ ազատ, սրբազան ու խաղաղ սեփականութիւն մի ունենալուն :

4. Թէ Է. Պուզէլլի ամենեւին չկրցաւ ապացուցանել իւր իրաւունքը ոչ վաւերական թղթերով, ոչ անուրանալի դորձերով, և ոչ ամէն աղբի կենդանեաց ու մեռելոց վկայութիւնովը :

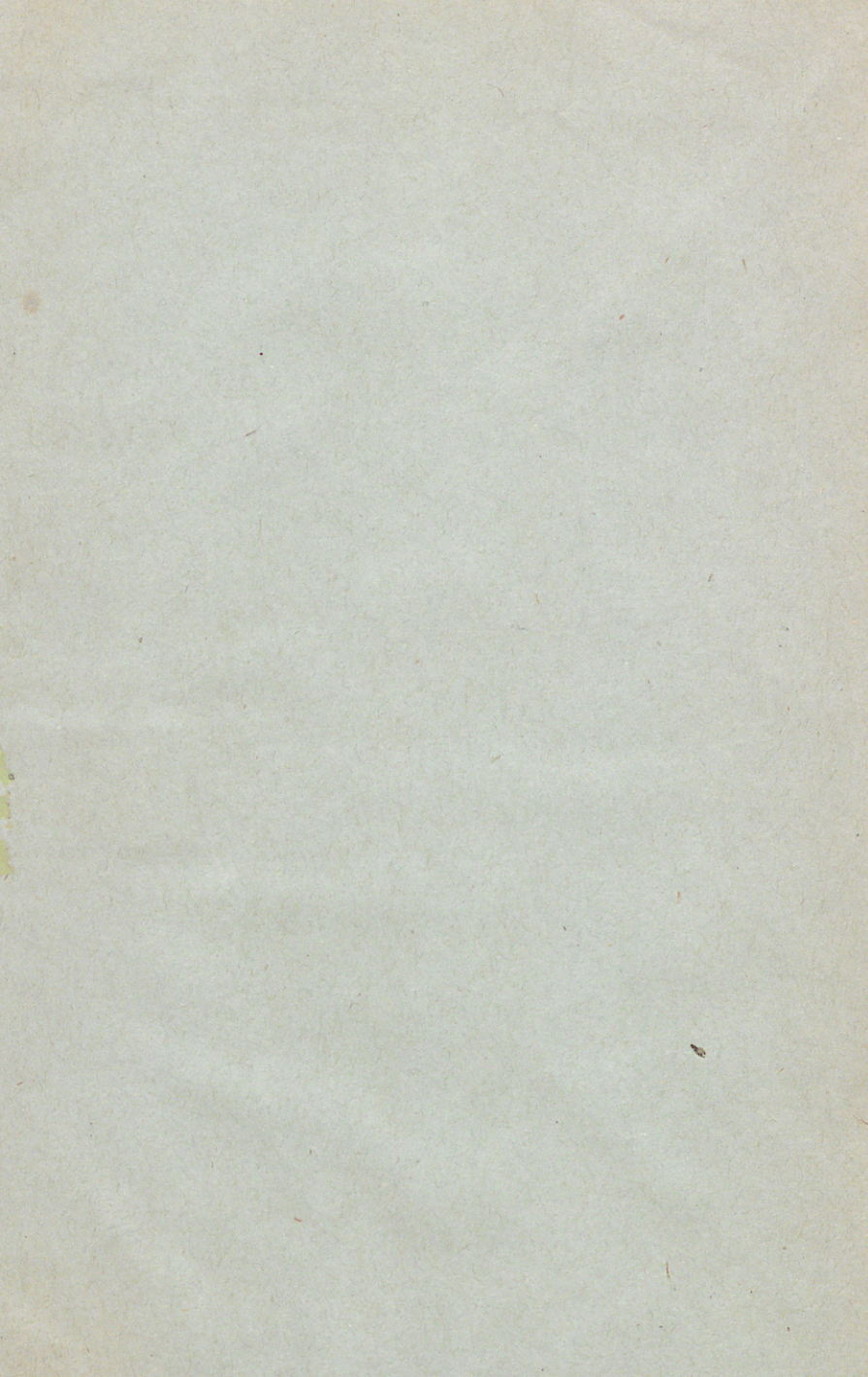
5. Թէ հարկ եղած ժամանակ ինչպէս միշտ, դարձեալ կարող եմք մեր պարծենցած համատաշութեան իրաւունքները ցուցընել որոնք համեմատ են սուրբ Երկրի սեփականութեան օրինացը. իսկ տէրութեանց մէջ եղած փոխադարձ պայմանադրութիւնները յայտմասին չեմք ճանչնար, վասն զի մեր խնդրոյն չեն վերաբերիր :

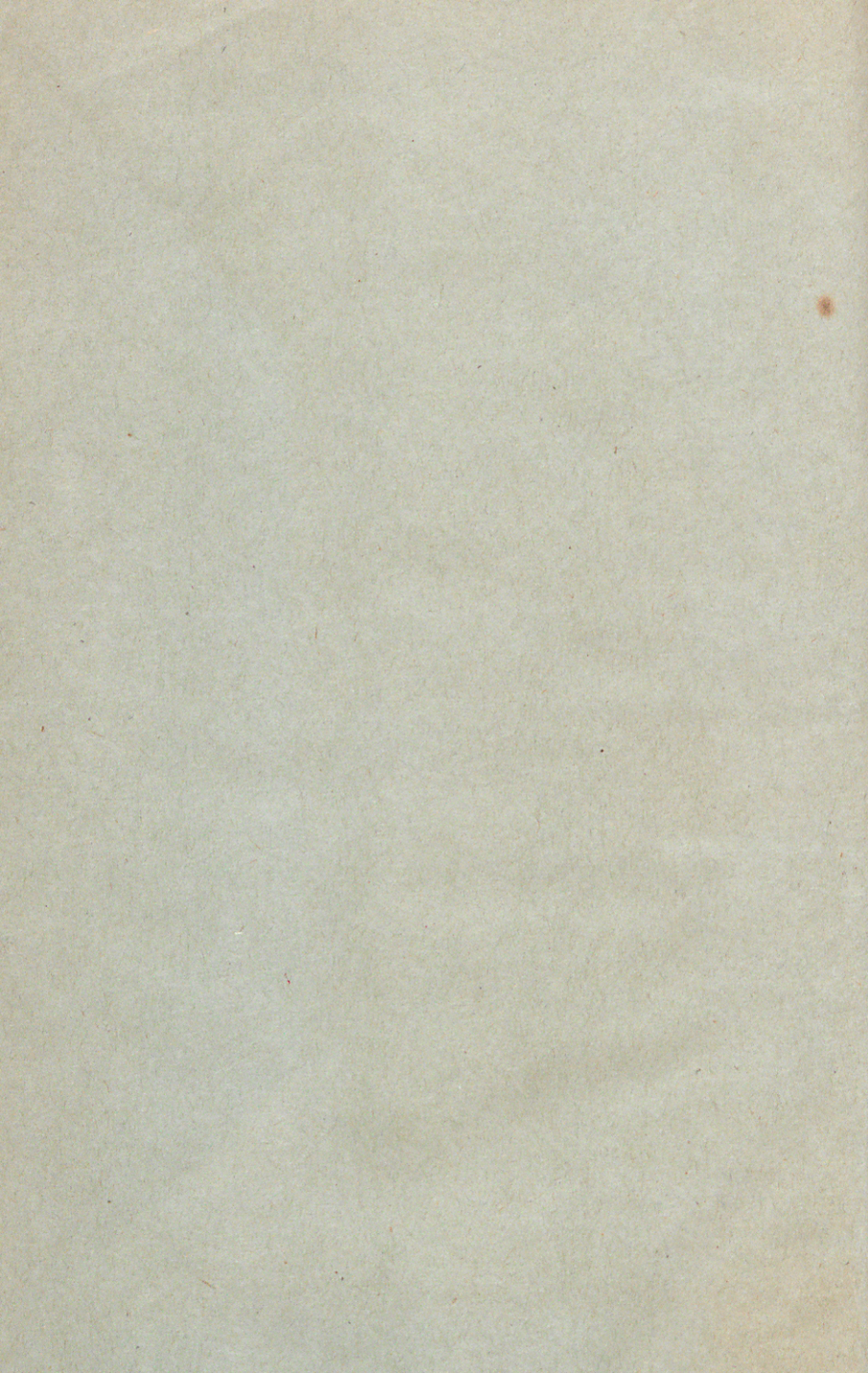
6. Թէ մենք եւս Ատտինաց կողմանէ այսպիսի յափշտակութեան փորձ մի տեսնելու, որուն չէինք յուսար, որովհետեւ անբռնաբարելի իրաւունք են մերը, Բ. Դրան արդարութեանը ու իմաստութեանը կը բողոքեմք որ արդարութիւն ընէ, և այս օրինակ վէճերու՝ որ խիստ շատ տեղամ կը պատահին, վերջնական կերպիւ վճիռ մը ընէ. որպէս զի այսուհետեւ չպատահին այսպիսի անհամաձայնութիւններ որ և է ազգի մը հետ, զորոնք կը յարգեմք միշտ : Եւ կը յուսամք վսեմափայլ Իզդէթ Փաշայէն որ իւր պաշտօնը

կատարելով կրկին սուրբ Քաղաքս հասնելուն, շարունակելով յիշեալ Այրին դատը, ինչպէս որ յաջողութեամբ սկսած էր՝ իւր արդարասիրութիւնը ու անկողմնասէր ոգին յայտնելով, նոյն ոգւով կը վերջացընէ. թողլով Այրը իւր հին վեճակին մէջ իբր հասարակաց ուխտատեղի, յարգելով թէ մեր ձեռքի վաւերագրերը և թէ Տէրութեան շնորհած հրամանագրերը: Սլացն ղի մեր յոյսն այն է որ Բ. Դուռը այսպիսի խնդրոց մէջ ազատ է իւր արդարացի սրոշումները ու հրամանները տալու, և կարօտ չէ և ընդդէմ է իւր իրաւասութեան և բացարձակ իշխանութեան՝ օտար տէրութենէ մի կախեալ ըլլալ, ինչպէս կը համարձակի պնդել ամենայն ուժով մեր առաքելական քարոզիչը. (տես իւր տետրին մէջ երես 15),

4778

2013

